

I. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

Коваль О. Я.,

асистент кафедри теорії та історії держави і права
Чернівецького факультету Національного університету
«Одеська юридична академія»

ЛЕГІТИМАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

У статті розглянуто та розкрито суть юридичного поняття «легітимність», визначено основні чинники, які впливають на процес її формування, а також описано історичний розвиток та реалізацію цього юридичного явища. Ключовою особливістю статті є визначення легітимності державної влади як основної форми діалогу із суспільством та забезпечення не лише суб'єктивності держави і підпорядкування її велінням у формі закону, а й вираження волі об'єкта у повноправній взаємодії одне з одним. Також вирізняються основні аспекти, які формують процес легітимації державної влади, зокрема, релігійні, історичні, наукові, а також обґрунтовують можливості та підстави її існування.

Ключові слова: легітимність, легітимація, державна влада, закон, суб'єкт, об'єкт, громадяни, воля, суспільство.

В статье рассмотрено и раскрыто значение юридического понятия «легитимность», определены основные факторы, которые влияют на процесс её формирования, а также описано историческое развитие и процесс реализации данного юридического явления. Ключевой особенностью статьи стало определение легитимности государственной власти как основательной формы диалога с обществом, что обеспечивает не только субъективность государства и подчинения ее приказам в виде закона, а и выражение воли объекта в полномочном взаимодействии друг с другом. Также выделены главные аспекты, которые формируют процесс легитимации

государственной власти, а именно религиозные, исторические, научные, обосновывающие возможности и почву ее существования.

Ключевые слова: легитимность, легитимация, государственная власть, закон, субъект, объект, граждане, воля, общество.

The article is devoted to the essence of the legal concept “legitimacy”, determine the main factors that influence on the process of its formation and describes the historical development and implementation of the legal phenomenon. A key feature of the article is to determine the legitimacy of the government as the main form of dialogue with the public and providing not only the subjectivity of the state and its subordination to the dictates of the law in the form, but the expression of the will of the object in full-fledged interaction with each other. Also it is pointed out the main aspects that shape the process of legitimation of state authority, particularly religious, historical, scientific, and opportunities and reasons to justify its existence.

Keywords: legitimacy, legitimation, government , law, subject, object, citizens, will and society.

Постановка проблеми. Науковці теорії держави і права, а також інших галузей права розглядають поняття «легітимність», вкладаючи в нього свій власний зміст. Саме тому це поняття потребує більш детального дослідження.

Аналіз дослідження даної проблеми базується на науково-теоретичних працях таких вчених, як: Т. Алексєєва, В. Андрущенко, Є. Білий, Є. Бистрицький, О. Гребіневич, В. Горбатенко, О. Дащаківська, А. Єрмоленко, Ф. Кирилюк, О. Кокорська, А. Колодій, В. Корнієнко, Н. Костенко, І. Кресіна, Л. Кривенко, А. Лой, Ю. Макеєв, А. Медушевський, М. Мірошніченко, В. Набруско, В. Нечипоренко, М. Ніколко.

Метою даної статті є визначення поняття «легітимність» в науці теорії держави і права, як основна форма діалогу між громадянином та державою. Для цього ми проаналізуємо теоретичні засади поняття «легітимність», розглянемо основні

погляди зарубіжних та вітчизняних вчених щодо розгляданого питання.

Виклад основного матеріалу. Легітимність державної влади має важливе значення для будь-якої держави, яка намагається забезпечити стабільність у політико-правовому житті суспільства, гарантувати законність і правопорядок, підвищити якість життя громадян. Твердження, що «державна влада легітимна» чи «політичний режим легітимний», - означає не лише їх відповідність конституції та законам країни, а й позитивну оцінку, визнання і прийняття державної влади населенням країни. Легальна з формально-юридичного погляду державна влада або один з її ключових інститутів повністю чи частково може втратити довіру з боку громадян і бути нелегітимним [5, с.49].

Поняття «легітимність» передбачає позитивне ставлення суспільства до державної влади, її суб'єктів, форми правління, що відповідно забезпечує визнання народом (чи принаймні його більшістю) законності, справедливості та доцільності чинної державної влади і готовність діяти відповідно до встановлених державою норм і приписів. Водночас неузгодженість між легальністю та легітимністю державної влади може призвести не лише до зміни політичного режиму, а й до соціальних потрясінь та інших негативних змін у правовому і політичному житті держави [4, с.37]. Тому легітимність державної влади є одним із найважливіших чинників правового та політичного розвитку держави будь-якої сучасної системи організації державної влади.

Свій намір будувати державність на засадах демократичної легітимації український народ задекларував у статті 5 Конституції України: «Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ». Це конституційне положення є не лише орієнтиром загального державного розвитку, а й чітко вказує на певну модель організації відносин між суспільством та державною владою, що має бути реалізована в Україні. Однак для того, щоб це положення було не лише декларацією, а й набуло практичного втілення, необхідне глибоке, серйозне осмислення природи влади та права всередині суспільства у вигляді діалогу з державною владою.

Проблема дослідження легітимності державної влади перебуває на стику багатьох наук і насамперед юриспруденції та політології, про тісний зв'язок яких свого часу писав ще Г. Єллінек [1, с.87].

На нашу думку, поняття легітимності розкриває ціннісний зміст держави, а вся сфера держави багато в чому визначається критеріями легітимності державної влади та її окремих гілок. Тому питання легітимності має стати предметом дослідження насамперед юридичної науки, а поняття «легітимність» посісти гідне місце в каталозі правових понять, поряд з легальністю, законністю, правомірністю тощо.

Легітимація державної влади – це процес, за допомогою якого державна влада, її дії, норми, інституції та посадові особи набувають ознак легітимності, тобто стають такими, що дають громадянам підстави вважати їх справедливими, законними, доцільними. Легітимація утверджує правовий характер влади, обґрунтовує і виправдовує свої рішення, створення владних структур, їх зміну та оновлення.

Названу тему досліджували такі українські науковці: Т. Алексєєва, В. Андрущенко, Є. Білий, Є. Бистрицький, О. Гребіневич, В. Горбатенко, О. Дащаківська, А. Єрмоленко, Ф. Кирилюк, О. Кокорська, А. Колодій, В. Корнієнко, Н. Костенко, І. Кресіна, Л. Кривенко, А. Лой, Ю. Макєєв, А. Медушевський, М. Мірошніченко, В. Набруско, В. Нечипоренко, М. Ніколко [6, с.92]. Проблеми цієї теми порушувались також зарубіжними науковцями, такими як: Г. Алмонд, П. Бергер, Д. Бітем, Г. Блуменберг, П. Бурдьє, М. Вебер, Ю. Габермас, Ю. Гайда, Г. Гайнінг, Д. Гелд, Д. Гібон, О. Гьофе, Р. Даль, М. Доган, Г. Дукс, Д. Істон, Е. Кінг, Ж.-Ф. Ліюгар, С. Ліпсет, А. Лейпхарт, К. Оффе, М. Платнер, К. Поппер, Л. Раймонд, Р. Роуз, Л. Саністебан, С. Сумнер, М. Фуко, Ж.-Л. Шабо, П. Шаран, К. Шмітт, Р. Циппеліус та ін. [2, с.105]. Проте ці численні дослідження залишають чимало невирішених раніше частин загальної проблеми формування та зміцнення легітимності держави, її органів та посадових осіб.

У конституюванні державної влади вирішальну роль відіграє спосіб її узаконення, легітимації - тобто та форма, в якій обґрунтовується право на владу з боку владарюючих і,

відповідно, здобувається визнання цього права з боку підвладних. Обґрунтування права на владу - універсальна ситуація існування владних відносин і взаємодії воль. Кожний вияв влади супроводжує явний чи неявний запит: за яким правом ця влада здійснюється?

В основі влади лежить перевага однієї волі над іншою. Влада не може існувати як природний закон або природна властивість, бо вона є відносинами між істотами, що мають волю. А мати волю означає здійснювати своє буття на засадах самовизнання і самоврядування. Воля завжди намагається переважати. Влада ж, як ми раніше визначали, є підкорення однієї волі іншій. У самих відносинах панування відбувається зустріч непідпорядкованих первинно одна одній, потенційно незалежних воль, одна з яких стає домінуючою, - інші ж - залежними від неї та такими, що слідує за нею [3, с.56]. Ключовою, визначальною особливістю існування та здійснення влади є те, що вона містить у собі визнання. Вона починає існувати настільки, наскільки визнана її учасниками і спирається на їх волю. Якщо в акті влади здійснюється підпорядкування однієї волі іншій, а кожна воля за визначенням вільна і дорівнює за цією якістю іншій, то відтак виникає фундаментальне і таке, що визначає панування долі питання: чому, на якій підставі одна воля (пануюча) стає розпорядником іншої (підлеглої)?

Варто ще раз зазначити, що у влади немає необхідності щодо природного закону чи безпосередньої дії природних властивостей. У випадку владарювання перевага однієї волі над іншою не лише повинна існувати; вона повинна бути визнана як переважаюча з боку підвладної волі. Лише у цьому визнанні переваги конститууються владні відносини. Інакше не може бути, адже мова йде не про щось інше, а про волю, яка повинна скоритися певному чиннику і прийняти його як її спрямовуючу силу [6; с.93]. Необхідність для влади бути визнаною з боку підвладних є першою актуалізацією її обґрунтування.

З іншого боку, влада втілює у собі певний утиск свободи підпорядкованих воль. Панівна воля перебирає на себе певну частку їх можливостей і їх самовизначення. Цим створюється відповідальність пануючого над підвладним і необхідність для

нього виправдати свою владу - тобто довести, що здійснений ним утиск свободи підвладних не є марним, що він має сенс і є виправданим. Необхідність виправдання влади з боку владарюючого є другою актуалізацією обґрунтування владних відносин.

Таким чином, влада має дві іпостасі, постаючи з однаковою актуальністю як для владарюючого (панівної волі), так і для підвладного (підлеглої волі). Владарюючий повинен виправдатися у своєму зазіханні на владу, а підвладний повинен впевнитися в обґрунтованості своїх поступок його волі [4, с.37].

Це питання, факт конституювання влади у взаємному визнанні людей - учасників влади показує, що будь-який акт влади неодмінно спирається на право цієї влади існувати. Влада існує настільки, наскільки забезпечене її право, котре втілюється у визнанні її дійсності та виправданості як з боку владарюючих, так і з боку підвладних. Процес і процедура, котрими влада доводить свою небезпідставність, стверджує своє право і забезпечує визнання учасників, має назву легітимації влади (тобто, буквально, її узаконення). Оскільки влада стосується волі, для неї недостатньо безпосередньої переваги сили. Влада потребує ще мати право на владу. Це закономірно, з огляду на природу влади культури.

В обґрунтуванні легітимації влади ми вирізнили два головних змістовні аспекти: по-перше, визнання влади, прийняття її підвладним; по-друге, виправдання влади, своєрідне звітування у її плідності з боку владарюючого. Тільки належне обґрунтування влади в обох цих вимірах створює можливість усталених і ефективних відносин панування і підлеглості поміж різними волями, тобто існуваннями, суттю котрих є самовизначення [5, с.49].

Також варто зазначити, що підстави легітимації влади змінювались внаслідок культурно-історичного досвіду людства. Найдавнішою формою легітимації влади є обґрунтування її звичаєм. Щось робиться так, а не інакше, бо так заведено, так прийнято, саме так робиться ця справа. Звичай складає універсальну форму будь-яких дій, подій, відносин, вирішення проблем за первісних часів. Він є загальною основою суспільної нормативності як такої. У вигляді звичаю панує анонімна

всезагальність соціуму, хоча у своєму витoku він, як правило, апелює до якоїсь легендарної чи міфологічної постаті. За своїм сенсом звичай, з одного боку, - сила, його нормативність начебто створена голою регулярністю виконання справи. Те, що певний час робиться так, створює правило, що саме так треба робити. Тут начебто панує не особа і її воля, а виключно час, котрий випробував і затвердив саме таку форму дії. Звичай влади виглядає тотожно з безпосереднім «планом справ», «рухом речей». Але, з другого боку, звичай найчастіше містить у собі апеляцію до свого початку [1; с.88]. Він не лише посилається на час як своє виправдання, а вказує на особливу ситуацію свого встановлення. Сила звичаю у тому, що він вказує на достеменність, справжність буття. Його підґрунтям є цілком трансцендентальні чинники. Аналіз традиційного суспільства показує, що звичаї, навіть найдрібніші, занурені у міф, котрий їх пояснює, виправдовує і надає ознаки достеменної форми буття. Отже, не абстрактна тривалість часу затверджує звичай, а особлива онтологічна формула, яку простежуємо у міфі. Попри свою безпосередність і простоту, звичай служить способом освячення дійсності, він завжди містить апеляцію до «справжності буття».

Влада звичаю асоціюється передусім з первісним або так званим традиційним суспільством. Справді, саме у первісні часи він є універсальною формою суспільної нормативності, від початку цивілізації все більше поступаючись праву, особистій волі, релігійним встановленням та іншим соціокультурним регулятивам. Але помилково вважати, що влада звичаю зникає разом з традиційним суспільством. Сучасне життя теж значною мірою впорядковане саме звичаями і містить апеляції до них: традиції є усталеною формою організації будь-якої діяльності. У сучасних звичаях відбувається лише заміна трансцендентального чинника, котрий мислиться як висхідна точка звичаю. Це вже не персонаж міфу і його вчинок у прачасі, а цілком деміфологізований аргумент [2, с.105].

Далі звичай домінує у первісному, родовому суспільстві. Його панування безмежне там, де суспільне життя здійснюється як відтворення певних усталених форм. Але в архаїчну епоху в особі держави виникає розпорядник влади. Визначальне право

його волі потребує додаткового обґрунтування, яке будується у вигляді апеляції до Божого авторитету. Зрозуміло, що залучення сакрального чинника до легітимації влади з'являється не лише з цивілізацією. Влада культури як надприродна від свого початку мислиться як така, що має виток у волі Бога. Це цілком логічно, оскільки якщо прийняти, що дією Бога створений світ, то Йому ж належить і повнота влади над буттям. Будь-яка інша влада може існувати лише як стверджена волею Бога, немовби запозичаючи частку Божих владних повноважень. За цією логікою всі, хто здійснює владу серед людей, є лише служники Божої волі. Про те, що сказане аж ніяк не є абстрактним уявленням, а відбиває реальний механізм дії державної влади, свідчить багатий матеріал стародавньої та середньовічної історії, до якого варто додати і деякі приклади сучасних політичних режимів - теократичного або тоталітарного гатунку.

В архаїчних суспільствах правитель виступає прямим репрезентантом Божої волі, виконуючи функції жерця. Для перших держав характерне поєднання державної і культурної влади у постаті так званого «царя-жерця». Необхідно зазначити, що ця амбівалентність правителя властива як великим деспотам Сходу, так і іншим зародковим державним формам. У великих імперіях Стародавнього світу було пряме обожнення правителя, котрий постає як живий Бог. Причому обожнення правителя є вкрай стійкою і довготривалою формою легітимації влади [6, с.94]. Розпочинаючись класичними прикладами єгипетських фараонів та вавилонських царів, ця традиція існує впродовж усієї стародавньої історії. Вона підпорядковує собі не лише власне східні державні організації (як-от Мідія, Шумер, Елам, Персидське царство тощо), а й великі античні імперії - еліністичні монархії, а потім і Римську імперію.

За умов легітимації влади і держави апеляцією до Божої волі будь-які зміни у системі правління чи інші акти влади постають і уможливаються як сакральні дії. Скажімо, коли відбувається чи не найперша в історії радикальна реформа державного устрою фараоном Ехнатоном, вона здійснюється саме у вигляді релігійної реформи - введення культу Бога Атона, що було покликане потіснити традиційні культу. Подібну ситуацію вбачаємо і у вітчизняній державній традиції -

трансформація давньоруської держави Володимира йде поруч і спирається на прийняття нової релігії - християнства. За доби християнства із загальнодержавного синкретизму влади виокремлюється автономна інституція, котра репрезентує владу від Бога, - церква. Надалі сакралізація і освячення держави та правителя здійснюється через цю інституцію [2, с.107]. Це розмежування державної і церковної влад надає державі усталеного світського характеру.

Досвід тоталітарних режимів ХХ століття засвідчив, що попри світський характер держави, за умов тоталітаризму відбувається історична інверсія і відновлення архаїчних форм влади. Так, комуністична державність підкреслено відкидає Бога, але на його місце вона ставить іншу містичну силу, до якої повсякчас апелює та якою себе стверджує, - закон історії, унаочнений в історичній місії пролетаріату. Характерно, що й державна система за умов тоталітаризму відновлює деспотичну владу правителя і фактично обожнює його [1, с.89]. Приклад Леніна є чи не найнаочнішим: в його особі не лише думка і вчинки конкретної особистості набули якості непогрішності та незаперечної істинності, а й навіть тіло намагається набути Божеської якості нетлінності.

Загалом не тільки тоталітарні, а й демократичні режими вводять до системи легітимації влади апеляції до трансцендентальних, цілком сакральних за способом буття цінностей, як-от права людини, недоторканність власності, свобода, загальнолюдські цінності. Не обмежуючись точно визначеною правовою вагою, ці апеляції мають неабияке значення для встановлення, функціонування і змістовного визначення демократичної держави.

Третьою з головних форм легітимації державної влади є ствердження її як влади кращих - найліпших людей [3, с.59]. «Якщо моя воля має чомусь слідувати за іншою, то, звичайно, що інша переважає мою в своїх якостях. Я довіряю тому, хто краще за мене здатен зробити вибір, визначитись в обставинах, послідовно діяти. Тому визнання переваги над собою ліпшого цілком природна річ». «Кращість» залежно від соціокультурних контекстів визначається за різними критеріями. Історично найбільш усталеною формою служила перевага походження

(родовитість). Хто вів свій рід від найвидатніших осіб, той виступав як кращий, знатний. Кращі утворювали вищий стан у суспільстві - аристократію. Але критерій «кращості» може бути й іншим. Олігархія теж організована за цим принципом, але тут критерієм служить не родовитість, а гроші і майно. Кращий той, хто має більший статок, багатство. Він має перевагу над іншими і отримує право на владу. Але, підкреслимо, не голою силою грошей та багатства. У більшості докапіталістичних суспільств саме лише багатство не забезпечувало високого соціального статусу і причетності до влади. Для цього потрібно, щоб воно було визнано критерієм «кращості» людини. Лише за цієї умови воно стає джерелом влади.

В сучасних умовах перевага кращих залишається одним з елементів обґрунтування і дії системи влади. Відмінність полягає лише в тому, що ознакою «кращості» стала компетенція. Відколи політика стала фаховою справою, а можливість для цього створює лише громадянське суспільство і режим демократії, відтоді компетентність набула вирішального значення для виправдання претензій на владу. Найліпший політик - це політик, який найбільш компетентно, досвідчено і вправно веде політичну справу і який завдяки цьому перемагає інших у відкритому публічному змаганні, котрим стає політика у демократичних суспільствах [3, с.60].

Наслідована «влада кращих», втілена у пануванні стану аристократії, у сучасному суспільстві замінюється на владарювання політичних еліт. Еліти не є ані станами, ані соціальними класами. Але вони охоплюють те коло людей, за якими стоїть суспільно визнана перевага щодо участі у владі і розпорядженні нею. Цю перевагу члени політичної еліти отримують або завдяки своїй компетенції та політичному досвіду, котрий здобув суспільне визнання, або ж завдяки іншим чинникам соціального впливу, котрими володіє та чи та особа (багатство, моральний авторитет, контроль над армією тощо). Граничним випадком дії принципу «влади кращих» є панування харизматичного лідера. Він виступає як безумовно кращий серед будь-яких претендентів на владу. Більш того: зазвичай харизматичний лідер, котрий здобув визнання всього суспільства, починає сприйматися як єдино можливий носій і

розпорядник верховної влади образа «батька нації», «великого ватажка». Таким чином, легітимація влади за принципом переваги кращих охоплює широке коло політичних явищ – від станового аристократичного суспільства до влади політичних еліт та харизматичних лідерів.

Окрім усього, панування примусу означає недовіру до людей та їх воль, висловлює глибокий антагонізм між членами суспільства і носієм влади. Цьому типу відносин протистоїть принцип визнання за кожною людиною автономії свободної волі, котра робить її самочинним суб'єктом всіх своїх дій і прагнень. Відтак влада постає як загальнолюдське надбання. Існувати як спільний достаток вона може лише настільки, наскільки кожна з людських осіб відокремила від себе частку власної волі і передала її у розпорядження суспільної влади [3, с.57]. Така система відносин означає, що влада легітимується довірою людей, котрі власною волею наділяють її відповідними повноваженнями.

Класичним прикладом влади, право якої обґрунтовано довірою людей, слугує, звичайно, республіка. Саме з виникненням республіки розпочинається історія магістратур - владних посад, які обіймаються особами, обраними народом, йому підзвітними та чітко окресленими у своїх повноваженнях. Принцип влади «від довіри людей» безпосередньо пов'язаний, з одного боку, з визнанням у людині особи з автономією свободної волі, з другого, з ідеєю народного суверенітету. Республіка є класичною формою народовладдя, але легітимація влади довірою людей присутня й в інших політичних системах [2, с.107]. Так, наприклад, російські царі традиційно вважалися опікунами селянства, були впевнені у його підтримці і, треба сказати, небезпідставно. Уявлення про те, що лад у Росії тримається владою царя, було дійсно широко поширеним у селянстві, хоча й зазнало історичних змін, спричинивши, зокрема, казус виборів у першу російську Державну думу. Згода царя і його адміністрації на вибори значною мірою спиралася на впевненість про підтримку селянством існуючої влади, через що навіть у виборчому законі були забезпечені переваги у представництві селянам перед робітниками. І справжнім шоком для російського самодержця став підсумок виборів, котрий

засвідчив антимонархічну налаштованість значної частини селянства.

Висновки. Можна стверджувати, що будь-яка державна, політична влада ґрунтується на всіх вищевизначених засадах легітимації. Вона використовує і силу звички, і примус, і людські ідеали та цінності, і довіру людей у різних формах [6, с.95]. Не можна дивитися на кожен з визначених підстав обґрунтування політичної влади як лише певний ступінь її розвитку, після проходження якого владою він поринає у небуття. Кожна з форм обґрунтування - постійно діючий чинник упорядкування і здійснення влади, який за певних обставин отримує перевагу перед іншими чи, навпаки, відходить на задній план.

Література:

1. Автономов А. С. Правовая онтология политики. К построению системы категорий / А. С. Автономов. – М. : Инфограф, 1999. – 384 с.
2. Аллан Т. Р. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. Аллан / пер. з англ. Р. Семківа. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 385 с.
3. Пахарев А. Политическое лидерство и лидеры / А. Д. Пахарев – К. : Знание Украины, 2001. – 270 с.
4. Про дискусійні проблеми сучасної політичної теорії у галузі концепції влади. Див.: Бот Т. Власть // Политические исследования. – 1993. – №5. – С. 36-42.
5. Санистебан Л. Политические системы и легитимность // Диалог. – 1993. – №4. – С. 49.
6. Фуллер Л. Мораль права / Л. Фуллер. – М. : ИРИСЭН, 2007. – 308 с.